

4. Карамушка Л.М. Психологічні основи теорії управління в системі середньої освіти: Навч. посібник. – К.: Ін-т. змісту та методів навчання, 1997. – С. 327.
5. Коростельов В.А. Управлінське консультування: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2003 – 104 с.
6. Кузьмин В.П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода // Психологический журнал. – 1982. – №1.
7. Обозов Н.Н. Психологическое консультирование: Метод. пособие. – СПб., 1993. – №4.
8. Управленческое консультирование / Под ред. М.Кубра: Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: СПб. “Интерэксперт”, 1992. – Т.1. – 319 с; Т.2. – 350 с.
9. Ушаков К. От отрицания до включенности: Модель поведения администратора, внедряющего инновации // Директор школы. – 1996. – №4. – С. 24–27.
10. Щербина В.В. Проблемный, онтологический и экологический подходы в управленческом консультировании // Социальный конфликт. – 1996. – №2. – С. 12–19.

УДК 371.48

Сараєва О.В.

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА В.СУХОМЛИНСЬКОГО: ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У публікації автором розглянуто дидактику як складову педагогічної системи В.Сухомлинського. На основі аналізу наукових розвідок сучасних учених визначено актуальність дидактичних ідей видатного українського педагога в контексті сьогодення.

In the article the author focuses on didactics as a part of V.O. Sukhomlinsky's pedagogical system. On the basis of the analysis of the up-to-date scientists' research the author defines actuality of the outstanding Ukrainian pedagogue's ideas in the context of contemporaneity.

Реформування системи освіти на сучасному етапі повинно відбуватись з урахуванням підходів видатних учених, педагогів-практиків, що стали традицією вітчизняної системи освіти.

У цьому аспекті доцільно звернутись до вивчення досвіду В.Сухомлинського, який не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

Дослідженню різноманітних аспектів педагогічної спадщини видатного українського педагога присвячено наукові пошуки вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: М.Антонець, І.Бех, М.Библюк, А.Богущ, Л.Бондар, Н.Калініченко, М.Мухін, В.Риндак, О.Савченко, О.Сухомлинська та багато ін.

Особливої уваги з погляду предмета нашої публікації потребують наукові розвідки М.Мухіна, А.Розенберга, О.Савченко, в яких розглянуто підходи В.Сухомлинського до теорії і практики шкільного навчання. Адже саме дидактика, як виховання і управління, виступає рівнозначною складовою педагогічної системи українського вченого.

Незважаючи на те, що багато науковців-сучасників вивчали провідні ідеї педагогічної системи В.Сухомлинського, не було детальних розвідок щодо аналізу його дидактичних положень у контексті сьогодення, що і є предметом нашого дослідження і висвітлення в публікації.

Мета дослідження: проаналізувати погляди В.Сухомлинського на теорію і практику шкільного навчання.

Для досягнення поставленої мети нами вирішено ряд **завдань**: здійснено аналіз наукових розвідок сучасних педагогів щодо вивчення творчого доробку В.Сухомлинського з позицій дидактики, визначено актуальність його дидактичних ідей в контексті сьогодення.

Погляди В.Сухомлинського на теорію і практику шкільного навчання відображені в ряді робіт, серед яких: “Розмова з молодим директором школи”, “Павлівська середня школа”, “Серце віддаю дітям”, “Народження громадянина” і багатьох статтях у періодичних виданнях.

Зміст навчання, на думку В.Сухомлинського, повинен становити “основи наук про природу і працю, про людський організм і мислення, про суспільство і духовне життя людини, про мистецтво” [7: 225].

Спираючись на власний педагогічний досвід, В.Сухомлинський розглядав навчання як складову частину виховного процесу, як спільну діяльність учителя і учнів. Педагог дотримувався думки про те, що “навчання – дуже важлива, але не єдина сфера духовного життя дитини” [9: 11]. У процесі навчання повинен відбуватися загальний розумовий розвиток дитини.

Мета навчання, на думку педагога-новатора, полягає в тому, щоб “процес опанування знань забезпечував оптимальний рівень загального розвитку, а загальний розвиток, якого досягають у процесі навчання сприяв успішному оволодінню знаннями” [10: 237].

Розділяємо думку української дослідниці О.Савченко, яка вважає, що видатним педагогом було розроблено дидактико-методичну систему розвитку дитини. До її суттєвих ознак авторка відносить:

1. “Забезпечення органічного взаємозв’язку навчання і розвитку дітей у педагогічній системі В.Сухомлинського є вихідною методологічною тезою...
2. Пафос дидактики В.Сухомлинського в утвердженні гуманістичних культуротворчих функцій освіти, яка повинна стати засобом облагородження особистості...
3. Цілеспрямований розвиток позитивної мотивації учіння...
4. Вагомим є внесок ученого у розкриття шляхів оволодіння школярами повноцінною навчальною діяльністю...
5. Невикористаним джерелом реалізації ідей розвивального навчання за В.Сухомлинським є широке залучення національної культури, особливо мистецтва ...
6. Помітний внесок В.Сухомлинського в таку малодосліджену галузь, як стимулювання учнівського самопізнання, самовиховання і самонавчання, що є найбільш цінним результатом будь-яких педагогічних систем...” [5: 17].

В.Сухомлинський був прибічником класичної форми організації навчання – класно-урочної системи. “Уроки – обов’язкова для всіх розумова праця” [7: 172].

Він визначив три принципи побудови уроку:

1. “Поєднання, об’єднання, злиття практичної роботи, що її виконують учні, з первинним сприйняттям знань, з їх поглибленням, розвитком, застосуванням.
2. Застосування знань (у різноманітних формах) як найважливіший, головний шлях не тільки поглиблення, розвитку знань, а й їх виявлення, перевірки, обліку.
3. Тривалість і поступовість процесу оволодіння знаннями” [10: 274].

На думку педагога, це допоможе урізноманітнити структуру уроків.

Призначення уроку в дидактичній системі В.Сухомлинського, як вважає український дослідник А.Розенберг, полягає у тому, щоб “створити простір для вправлення розумових можливостей школярів, розвитку їх пізнавальних сил, перетворення всього баченого і чутого в уявлення, поняття, погляди, думки, закони, правила тощо, для щоденного відкриття нового, цікавого, дивного, задоволення потреб у пізнанні, поясненні, обґрунтуванні” [3: 112].

У Павлівській середній школі, окрім класно-урочної, застосовувались й інші форми організації навчання: конференції, гурткові, факультативні, клубні заняття, виробнича практика, домашня самостійна робота. Сюди ж належать навчальні екскурсії на природу, в музей, на виставку, підприємство тощо, праця на пришкольніх дослідних ділянках, у саду (40 га), на колгоспних полях, у майстернях, походи, спортивні змагання, турніри тощо.

Павлівським педагогом, починаючи з осені 1951 р., було розвинуто та експериментально перевірено ідею навчання дітей шестирічного віку. З шестирічками працювали по дві години на тиждень впродовж усього навчального року. Згодом групу павлівських дошкільнят батьки назвали “Школою радості”, а навесні 1952 р. вони вже “знали всі літери, писали слова, вільно читали і з нетерпінням чекали на справжні уроки – за партою” [1: 114].

У процесі роботи з дошкільнятами В.Сухомлинський застосовував “подорожі” в природу, ігри, колективну працю. Адже головним завданням роботи з ними педагог-новатор вважав: “вивчити як мислить кожна дитина, навчити її думати, пробудити в ній допитливість, інтелектуальні інтереси” [7: 97].

Отже, навчання шестирічних дітей в авторській школі В.Сухомлинського носило новаторський характер.

У Павлиші уроки в початковій школі завжди проводились в зелених класах. Для оптимального планування часу В.Сухомлинський пропонував дітям вранці (до шкільних занять) виконувати домашні завдання, а в другій половині дня читати, грати, займатися улюбленою справою, працювати на повітрі. Такий розклад, за переконанням педагога, сприятиме всебічному розвитку особистості.

У початкових класах у “Школі Радості” ефективними були ті види робіт, що поєднували слова вчителя, наочний образ, практичну діяльність дітей. Наприклад, складання оповідань, казок, книжок-картинок про природу тощо. Для учнів початкової школи В.Сухомлинським було створено 300 сторінок “Книги природи”: “Це – 300 спостережень, 300 яскравих картин, що закарбувалися в свідомості дітей” [9: 129].

У Павлиській середній школі була заздалегідь визначена тематика творчих і письмових робіт для учнів (1–10 кл.) У початкових класах – це казки, твори-мініатюри, складання книжок-картинок про природу, життя школи, поетичні етюди; у середніх і старших класах – твори роздуми, в яких виражено власне ставлення до явищ, подій, вірші.

Методи навчання, на думку російської дослідниці В.Риндак, В.Сухомлинський розглядав “не стільки як засіб єдиноспрямованої передачі знань від учителя до учня, скільки як умову розгортання взаємовідносин між учителем і учнем, як умову розвитку активності цієї взаємодії” [4: 119].

Впроваджуючи в практику роботи школи загальноновизнані методи навчання, на основі власного досвіду В.Сухомлинський виділив дві групи загальнодидактичних методів:

- 1) “методи, що забезпечують первинне сприйняття знань і вмінь учнями: розповідь, пояснення, лекція, опис; тлумачення понять, інструктаж, бесіда; самостійне читання книжки для первинного сприйняття знань; демонстрація та ілюстрація (кіно, схеми, картини, телебачення, діаграми, макети, таблиці, муляжі, моделі); показ трудового процесу, вміння; самостійне спостереження, екскурсія, практична і лабораторна робота в процесі самостійного оволодіння знаннями; показ фізичних вправ;
- 2) методи усвідомлення, розвитку і поглиблення знань: вправи (усні, письмові, технічні); пояснення фактів і явищ природи, праці, суспільного життя; дискусії, творчі письмові роботи (твори, реферати, анотації, складання задач, програмування); виготовлення навчальних посібників і приладів, графічні роботи, лабораторні роботи, експеримент (на навчально-дослідній ділянці, на колгоспному полі, в лабораторії, у кабінеті); керування машинами, механізмами, апаратами для поглиблення, розвитку, застосування знань і вмінь; тривала трудова діяльність, що поєднує мету практичної діяльності і мету вдосконалення вмінь та поглиблення знань (у майстерні, на навчально-дослідній ділянці, на колгоспному полі, на фермі)” [4: 270].

Ефективність даних методів, на думку педагога, залежить від того, наскільки “вони сприяють процесу загального розумового розвитку дитини, якою мірою процес навчання є водночас процесом розумового, морального, ідеологічного, естетичного виховання” [10: 238].

У всіх дидактичних методах і прийомах, був переконаний Василь Олександрович, наявні елементи виховання. Адже кожен момент на уроці повинен виховувати, але не повинно бути штучного нав'язування. Воно лише створює зайві перешкоди на шляху до досягнення поставленої мети, що завжди визначається на уроці.

Методи навчання, структура та тип уроку, організаційні та педагогічні елементи, навчальна і виховна мета матеріалу в авторській школі Сухомлинського завжди відповідали меті і завданням розробленої ним педагогічної системи.

При навчанні кожної вікової групи учнів В.Сухомлинський прагнув використовувати сукупність методів, урізноманітнювати види та форми роботи як письмові, так і усні. Наприклад, у середніх класах учні складали анотації на прочитані книжки, робили елементарні розрахунки конструкторського характеру, писали реферати; в старших класах Павлівської середньої школи методи і прийоми роботи були спрямовані на надання учням широкої політехнічної освіти, високої культури розумової і фізичної праці, вироблення твердих практичних вмінь і навичок, виховання любові до праці і знань, підготовку до свідомого вибору спеціальності.

Знання і вміння учнів перевірялись на практиці. Наприклад, під час походів потрібно було “визначити сторони світу без сонця і зірок, здобути вогонь без сірників, розпалити багаття у дощову погоду ...” [4: 37].

На початку 50-х років ХХ ст. в Павлівській середній школі склалась своєрідна лекційно-лабораторна система уроків. В.Сухомлинський зазначав, що лекції з різних предметів: літератури, історії, географії та інших мають свої особливості. А практичну роботу, що йде за лекціями, потрібно виконувати різними методами і прийомами “залежно від змісту матеріалу, характеру знань і форм їх застосування” [10: 283].

Вчений неодноразово ставив питання: яким повинен бути урок? і знайшов на нього відповідь.

При підготовці до уроку вчителю необхідно добирати такий матеріал, “...щоб учні ваші побачили, відчули незрозуміле – щоб перед ними постало запитання”. А сам урок будувати на основі причинно-наслідкових зв’язків. Це і стане запорукою успіху. Для того, “... щоб знати, що треба розповісти, а що залишити недоговореним” [8: 455] потрібно добре володіти теоретичним матеріалом і знати вікові й індивідуальні особливості учнів конкретного класу, рівень їхньої підготовки. Під час уроку діти повинні, використовуючи увесь запас знань, знайти правильні відповіді на запитання. Саме таким і повинен бути, на думку В.Сухомлинського, процес здобуття знань. Важливим для вчителя є вміння залучити до нього усіх учнів, щоб кожен пригадував, або відповідав, або слухав, або розмірковував. “Мені ж треба, щоб думали, напружували розумові сили всі” [8: 455].

Вчитель не повинен проводити щодня буденних традиційних уроків, відірваних від життя, насичених одноманітним матеріалом. Кожний урок, момент спілкування з дитиною повинен дивувати, наповнювати позитивними емоціями вчителя і учня.

Доцільно, на думку педагога, використовувати міжпредметні зв’язки, які “лежать не стільки в змісті фактичного матеріалу, скільки в характері розумової праці” [8: 458].

В.Сухомлинський розробив систему уроків мислення, що становлять “заняття серед природи з метою розвитку думки й збагачення мовлення, ... постійного зміцнення й розвитку пам’яті, вироблення гнучкості мислення, швидкості використаних знань, що знаходяться в розумових операціях” [6: 27]. Вони проводяться, починаючи від дошкільнят і до завершення восьмого класу. Під час цих уроків всі діти стають дослідниками, шукаючи відповіді на безліч питань, що постають перед ними, кожний стає талановитим по-своєму. Їх тематика різноманітна. Наприклад:

- “Що сьогодні стало в полі не таким, як було тиждень тому?
- Що ми бачимо навколо себе – в природі – живе і неживе?
- Життя у воді, на землі, на деревах” [6: 27].

Російський сухомлініст М.Мухін виділяє п’ять етапів, що пройшли вчителі Павлівської середньої школи на шляху до “Уроків мислення”:

- “глибокий і всебічний аналіз багаточислених відповідей учнів;
- вивчення літератури і перш за все праць педагогів-класиків про предметні уроки;
- регулярні екскурсії учителів у природу, оволодіння майстерністю передачі словом найтонших відтінків;

- твори-мініатюри про предмети і явища природи;
- і, нарешті, створення “Книги природи” [2: 223].

Отже, все залежить від творчого добору педагогом форм, методів, прийомів роботи, вміння виробити власну неповторну методику, що спиратиметься на індивідуальні вміння, інтереси й прагнення, ідеали вихованців.

В.Сухомлинський викладав всі шкільні предмети, тому приділяв і велику увагу розробці системи форм, методів і прийомів їх викладання. Наприклад, при навчанні історії застосовувались історичні читання для молодших школярів, розраховані на ідейно-емоційний вплив, цикли вечорів, бесід, лекції; при навчанні мови в початкових класах враховувався тривалий характер, поступовість усвідомлення граматичних правил; при роботі на уроках граматики відбувалось пояснення фактів і явищ живої мови в процесі самостійного виконання вправ, застосовувались творчі письмові роботи (протягом 20-ти р. склалась система творів про природу і працю); при вивченні предметів природничого циклу важливим було проведення аналізу результатів спостережень.

У сухомлиністиці шляхом фундаментальних досліджень, публікацій у періодичних виданнях, конференцій, педагогічних читань вивчено різні аспекти теорії і практики навчання. Разом з дослідженням методів, прийомів, засобів, форм організації навчання особливу увагу приділено таким проблемам, як: неуспішність школярів, теорія і практика уроку, стимулювання радості пізнання, світоглядне спрямування навчального процесу, підготовка дітей до школи, розвиток пізнавального інтересу, сутність методичної системи В.Сухомлинського, розвивальне навчання, педагогічне забезпечення принципу успіху.

Отже, дидактична характеристика педагогічної системи В.Сухомлинського, подана нами вище, розкриває мету, сутність, методи, прийоми, засоби, форми організації навчання учнів у Павлівській середній школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Князюк В. Світ маленьких гуліверів // Вітчизна. – №1. – С.112–115.
2. Мухин М.И. Педагогическая система В.А.Сухомлинского: традиции и новаторство: Моногр. – 2-е изд. испр. – Соликамск, 1999. – 370 с.
3. Розенберг А.Я. Урок у дидактичній системі В.О.Сухомлинського // Василь Сухомлинський і сучасність: Матеріали Четвертих Всеукраїнських педагогічних читань. – Вінниця, 1997. – Вип. 4. – С.112–117.
4. Рындал В.Г. Уроки Сухомлинского (издание второе, дополненное). – М., 2003. – 340 с.
5. Савченко О. Грані дидактичної системи В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 1993. – №10. – С.16–18.
6. Сухомлинський В.А. План работы Павлышской средней школы на 1970-1971 учебный год. – Машинопись 1970 год. – ЦДАВОВУ. – Фонд 5097. – Опис 1. – Справа 930. – 108с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – 640 с.

УДК 37.035.3

Слюсаренко Н.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ШКОЛЯРІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ В 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано особливості організації трудової підготовки школярів у загальноосвітніх школах України в 90-ті роки ХХ століття.

The article focuses on the peculiarities of labour training of pupils in Ukrainian comprehensive schools in the 1990th.